

Paweł Gut (Archiwum Państwowe w Szczecinie)

Archiwa i archiwalia prywatne w zasobie Archiwum Państwowego w Szczecinie

Archiwalia proveniencji prywatnej w zasobie szczecińskiego archiwum posiadają dość długą metrykę, sięgającą połowy XIX w., czasów działania Pruskiego Królewskiego Archiwum Prowincjonalnego w Szczecinie (Preussisches Königliches Provinzial-Archiv zu Stettin). Wówczas na podstawie zarządzenia premiera rządu pruskiego Otto Manteuffla z 1855 r. szczecińska placówka została zobowiązana do przyjęcia w depozyt zbiory historyczne działającego od 1824 r. Pomorskiego Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza (Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde)¹. Materiały te stały się podstawą niepaństwowego zasobu archiwalnego w szczecińskim archiwum. Były to przede wszystkim kolekcje dokumentów i archiwaliów od średniowiecza do XIX w., zgromadzone przez pomorskich kolekcjonerów i badaczy przeszłości, m.in. Samuela Gottlieba Loepera czy Wilhelm Friedrich i Johanna Christoph Adelungów².

Przez kolejne dziewięćdziesiąt lat, do 1945 r. szczecińska placówka, od 1867 r. pod nazwą Pruskiego Królewskiego Archiwum Państwowego w Szcze-

¹ L. Turek-Kwiatkowska, *Z dziejów służby archiwalnej. Archiwa na Pomorzu Zachodnim w latach 1808-1914*, Warszawa 1968, s. 141-142; M. Szukała, *Powstanie i działalność Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie w latach 1824-1918*, Szczecin 2000, s. 101-102. Zobacz też: Archiwum Państwowe w Szczecinie (dalej AP Szczecin), Archiwum Państwowe w Szczecinie (Staatsarchiv Stettin, dalej APS), sygn. 809.

² Zbiór Loepera został przekazany w 1834 r. przez spadkobierców kolekcjonera Pomorskiemu Towarzystwu Historii i Starożytności w Szczecinie. Po 1855 r. w zasobie Archiwum materiały te tworzyły odrębny zbiór-depozyt (Rep. 38f Loepersche Sammlung). Podobnie było ze spuścizną Adelungów (Rep. 38f Adelung). *Archiwum Państwowe w Szczecinie. Przewodnik po zasobie archiwalnym. Akta do 1945 roku*, oprac. R. Gaziński, P. Gut, M. Szukała, Warszawa-Szczecin 2002, s. 476-478; M. Szukała, *Powstanie i działalność*, s. 96-98.

cinie (Preussisches Königliches Staatsarchiv Stettin), przyjęła kilkadziesiąt kolejnych spuścizn i kolekcji naukowych, m.in. Juliusa Bohlena, Karla Loewego, Hansa Lutscha oraz Martina Wehrmanna³.

Od lat siedemdziesiątych XIX w. w ramach rozszerzania zainteresowania środowisk naukowych na kolejne grupy archiwaliów, proveniencji komunalnej, kościelnej, a także rodzinno-majątkowej, materiały te zaczęły pojawiać się w zasobie Archiwum Państwowego w Szczecinie. Pierwsze z nich przyjmowane były na podstawie ogólnej umowy między Sejmikiem Prowincji Pomorskiej (Pommerscher Landtag), choć każde z miast pomorskich przekazywało dokumentację komunalną na podstawie odrębnej umowy depozytowej⁴. Te ostatnie sporządzenie były również przy przejęciu archiwaliów od miejscowych rodów szlacheckich i ziemiańskich. Jednym z pierwszych rodowych archiwów był depozyt znanej pomorskiej arystokratycznej rodziny von Eickstedt w 1888 r.⁵ Do początku lat czterdziestych XX w. archiwum w Szczecinie posiadało w swym zasobie w formie depozytów i przejętych na własność spuścizny pięćdziesięciu rodzin szlacheckich, wielkich właścicieli ziemskich, w tym: von Borcke, von Dewitz (cztery archiwa)⁶, von Eickstedt, von Eckenwirth, von der Goltz, von Lepel, von Maltzahn, von Podewils, von Puttkammer, von Steinwehr, von Zitzewitz (dwa archiwa)⁷.

Napływ spuścizn rodowych, a także przejęcia kolejnych materiałów kolekcjonerskich i spuścizn naukowych w okresie dwudziestolecia międzywojennego XX w. wiązał się również intensywnymi działaniami władz archiwalnych oraz Komisji Historycznej dla Pomorza (Historische Kommission für Pommern) w celu zewidencjonowania i zabezpieczenia archiwów i archiwaliów niepaństwowych⁸.

³ AP Szczecin, APS, sygn. 785, 1593, 1917. Zob. L. Turek-Kwiatkowska, *Z dziejów służby*, s. 136-140. *Archiwum Państwowe w Szczecinie. Przewodnik*, s. 470-483.

⁴ AP Szczecin, APS, sygn. 477-478; L. Turek-Kwiatkowska, *Z dziejów służby*, s. 122-128.

⁵ AP Szczecin, APS, sygn. 490. W 1897 r. akta zdeponowała rodzina von Maltzahn, w 1904 r. von Puttkammer, a w 1917 r. von Zitzewitz. Depozyty rodowe były przekazywane do czasów II wojny światowej, np. rodu von Goltz w 1939 r. AP Szczecin, APS, sygn. 497 (Maltzahn), 521 (Puttkammer), 557 (Zitzewitz), 324 (Goltz); L. Turek-Kwiatkowska, *Z dziejów służby*, s. 143-145.

⁶ W zasobie Archiwum Państwowego w Szczecinie przechowywanych jest 5 zespołów o nazwie (zespoły 65/17-65/21) Archiwum rodu von Dewitz... (Patrz załącznik nr 1), ale 4 z nich (65/17-65/20) stanowią archiwa rodowe, natomiast (65/21) Archiwum rodu von Dewitz-Ganzer jest zbiorem materiałów roboczych (notatki, wypisy źródłowe, tablice genealogiczne) profesora Paula Ganzera, który powstał w trakcie pracy nad monografią rodziny von Dewitz (P. Ganzer, *Geschichte der Familie von Dewitz*. Bd. 1-3, Halle 1912-1918). Zbiór ten prof. Paul Ganzer po napisaniu monografii rodowej oddał rodzinie von Dewitz, a ta przekazała go w depozyt do archiwum w Szczecinie.

⁷ A. Diestelkamp, *Das Staatsarchiv Stettin seit dem Weltkrieg*, „Monatsblätter der Gesellschaft für pommersche Geschichte und Alterthumskunde“ 1938, Jg. 52, H. 4, s. 77.

⁸ Szerzej na ten temat: M. Szukała, *Formy ochrony dokumentacji nieurzędowej w Archiwum Państwowym w Szczecinie (Staatsarchiv Stettin) w XIX i pierwszej połowie XX wieku*, artykuł w niniejszym tomie.

W okresie II wojny światowej spuścizny rodowe, archiwa prywatne i kolekcje, będące w zasobie pruskiego Archiwum Państwowego w Szczecinie, podobnie jak większość archiwaliów tej placówki zostały rozśrodkowane celem zabezpieczenia przed zniszczeniem w trakcie nalotów bombowych na miasto. Miejscami ewakuacji były dwory i kościoły na Pomorzu. Po zakończeniu działań wojennych w 1945 r. znaczna część ewakuowanego zasobu, w tym omawiane archiwalia proveniencji prywatnej zostały zabezpieczone przez polskich archiwistów i stały się one częścią zasobu polskiego Archiwum Państwowe w Szczecinie⁹. Uzupełnione zostały one o inne „poniemieckie” archiwalia prywatne i społeczne zabezpieczone przez władze polskie na ziemiach Pomorza Zachodniego w 1945 r. Wspomniane materiały w zasobie szczecińskiej placówki tworzą w znaczącej części odrębne zbiory, np. (65/11) Zbór Samuela Gottlieba von Loepera, (65/26) Archiwum rodu von Zitzewitz-Muthrin itd. Część z nich jednak, zwłaszcza materiały o charakterze kolekcjonerskim i naukowym została włączona do zbioru archiwalnego (65/16) Rękopisy i Spuścizny¹⁰.

1 sierpnia 1945 r., niespełna miesiąc po ostatecznym przejściu Szczecina przez państwo polskie, powołano Archiwum Państwowe w Szczecinie. Po okresie pionierskim (do 1950 r.), kiedy głównym zadaniem placówki było zgromadzenie zachowanych i zabezpieczonych archiwaliów „poniemieckich”, Archiwum Państwowe w Szczecinie zaczęło przejmować również materiały archiwalne wytworzone już przez polskich twórców na Pomorzu Zachodnim. Zgodnie z dekretem z 29 marca 1951 r. o archiwach państwowych, a także przepisach wykonawczych, m.in. definiujących pojęcie materiałów archiwalnych i państwowego zasobu archiwalnego, szczecińskie archiwum przejmowało nie tylko dokumentację wytworzoną przez państwowe instytucje. Posiadało ono również prawo do przejmowania akt organizacji społecznych i osób prywatnych¹¹.

Szczecińska placówka przejmowała do zasobu oprócz dokumentacji jednostek państwowych przede wszystkim archiwa organizacji społecznych: Polskiego Związku Zachodniego (1950), Ligi Lotniczej (1960), Ligi Morskiej

⁹ Zob. *Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie. Przewodnik po zasobie*, red. H. Lesiński, Warszawa 1964, s. 18-21; M. Stelmach, *Losy archiwaliów szczecińskich w okresie II wojny światowej*, „Szczeciński Informator Archiwalny” 1995, nr 9, s. 17-39.

¹⁰ *Archiwum Państwowe w Szczecinie. Przewodnik*, s. 452-483.

¹¹ Dekret z 29 marca 1951 r. o archiwach państwowych, Dz.U. 1951, nr 19 poz. 149; Rozporządzenie Rady Ministrów z 26 kwietnia 1952 r. w sprawie państwowego zasobu archiwalnego, Dz.U. 1952, nr 24 poz. 165; R. Górski, *Archiwa osobiste. Problemy gromadzenia, opracowania i udostępniania*, „Problemy Archiwistyki” 2009, nr 2, s. 23-26; tegoż, *O udostępnianiu archiwaliów proveniencji prywatnej słów kilka*, „Problemy Archiwistyki” 2009, nr 4, s. 1-3; A. Jabłońska, *Tak zwane archiwa społeczne w Archiwum Państwowym w Szczecinie*, „Szczeciński Informator Archiwalny” 2012, nr 21, s. 153-155.

(1960), Polskiego Czerwonego Krzyża (1962) itd.¹² Pierwszymi materiałami archiwalnymi prywatnymi przejętymi przez Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie była spuścizna Bolesława Czwojdziańskiego (1901-1972), kolejarza, pracownika Pomorskiej Dyrekcji Okręgowej Kolei Państwowych w Szczecina, ale przede wszystkim krajoznawcy, aktywnego uczestnika polonizacji Pomorza Zachodniego od 1945 r., działacza PTTK, przewodnika turystycznego, twórcy schronisk turystycznych na Pomorzu Zachodnim. Archiwalia te archiwum otrzymało w 1972 r.¹³

W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w. Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie wzbogaciło się jeszcze o kolejne spuścizny, m.in. nauczyciela i badacza dziejów oświaty dr. Władysława Drobrego (1900-1989)¹⁴, artyści, historyka sztuki i pedagoga prof. Guido Recka (1919-1981)¹⁵, a przede wszystkim wybitnego pomorskiego fotografa Anatola Weczera (1902-1983), fotoreportera pracującego dla Centralnej Agencji Fotograficznej oraz wielu czasopism regionalnych i ogólnopolskich¹⁶.

Dekret z 1951 r., a przede wszystkim rozporządzenie z 1952 r. o państwowym zasobie archiwalnym traktowały bardzo szeroko to ostatnie pojęcie, włączając w nie również materiały proveniencji prywatnej, choć zastrzegając, że dotyczy to archiwaliów „po rodzinach i rodach, które odgrywały w przeszłości rolę historyczną” (par. 3. ust. 2.).

Zmiany w pojęciu archiwalia i ich rozróżnianiu na państwowe i prywatne nastąpił bardzo wyraźnie wraz z wprowadzeniem 1 stycznia 1984 r. ustawy z 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach¹⁷. Prócz wprowadzania nowej definicji materiałów archiwalnych (art. 1.), a także narodowego zasobu archiwalnego, ustawa wprowadziła pojęcia niepaństwowego zasobu archiwalnego ewidencjonowanego i nieewidencjonowanego (art. 41.), a także je zdefiniowała (art. 42., 46.). Materiały archiwalne wytwarzane przez organizacje społeczne zostały przez ustawodawcę przypisane do

¹² *Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie. Przewodnik po zasobie*, red. H. Lesiński, s. 220–225.

¹³ Zespół 65/783 Spuścizna aktowa Bolesława Czwojdziańskiego, http://baza.archiwa.gov.pl/sezam/sezam.php?l=pl&mode=show&zespoly_id=74120, data pobrania 1 marca 2015 r.

¹⁴ Zespół 65/990 Spuścizna aktowa Władysława Drobrego (1900-1989), http://baza.archiwa.gov.pl/sezam/sezam.php?l=pl&mode=show&zespoly_id=74327 [data pobrania 1 marca 2015 r.].

¹⁵ Zespół 65/1123 Spuścizna aktowa Guido Recka (1919-1981), http://baza.archiwa.gov.pl/sezam/sezam.php?l=pl&mode=show&zespoly_id=74460, data pobrania 2 marca 2015 r.

¹⁶ Fotografie Anatola Weczera zostały włączone do zespołu 65/1000 Zbiór fotografii. Tworzą one w nim kilka grup tematycznych. M.in. znajdują się tu zdjęcia z wizyty I sekretarza Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego Nikity Chruszczowa w Szczecinie w 1959 r. http://baza.archiwa.gov.pl/sezam/sezam.php?l=pl&mode=show&zespoly_id=74337, data pobrania 4 marca 2015 r.

¹⁷ Ustawa z 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, Dz.U. 1983, nr 38 poz. 173.

niepaństwowego zasobu archiwalnego ewidencjonowanego (art. 42.). Z kolei materiały archiwalne proveniencji prywatnej uznane zostały za niepaństwowy nieewidencjonowany zasób archiwalny (art. 46.)¹⁸.

Ustawa z 1983 r. określiła zakres obrotu i gromadzenia archiwaliów prywatnych (art. 47.). Według tych przepisów, właściciel materiałów archiwalnych posiada pełnię własności (art. 47. ust. 1.), ograniczoną jedynie zakazem wywozu ich zagranicę (art. 14.). Właściciel archiwaliów posiada prawo do ich sprzedaży, wymiany i darowizny (art. 47. ust. 2.). W przypadku sprzedaży ustawodawca jednak zagwarantował archiwom państwowym prawo do pierwokupu takich materiałów archiwalnych (art. 47. ust. 3., art. 9. ust. 1.)¹⁹.

Zmiana przepisów stworzyła nowy stan prawny. Państwo polskie uznało posiadanie materiałów archiwalnych przez osoby prywatne i jednocześnie uznało ich prawo do obrotu nimi. Ale przepisy te również umożliwiły archiwom państwowym większy udział w rynku archiwalnym, zwłaszcza tym komercyjnym – prawo pierwokupu.

Archiwum od drugiej połowy lat pięćdziesiątych XX w. nabywało w drodze darowizn lub kupna od osób prywatnych niewielkie akcesje dawnych archiwaliów, najczęściej pomeraników wytworzonych przed 1945 r., często z XVI-XIX w. Osoby te lub ich ascendenci najczęściej weszli w posiadanie tych materiałów w latach tuż po zakończeniu II wojny światowej, osiedlając się na Pomorzu Zachodnim. Niekiedy pośrednikiem w zakupie takich materiałów był szczeciński sklep DESA (Dzieła Sztuki i Antyki)²⁰. Archiwum nadal nabywa niewielkie ilości archiwaliów na rynku antykwarycznym i kolekcjonerskim. Ostatnim nabytkiem (luty 2015 r.) jest kościelny rejestr opłat pogrzebowych z Darłowa z 1649 r.²¹

Przemiany polityczne i ustrojowe w Polsce przyczyniły się do wzrostu zaufania społecznego do archiwów państwowych, choć nie ujmując nic pozycji społecznej tych placówek, biblioteki, zwłaszcza uczelniane jako „mniej zależne od władzy” postrzegane były do 1989 roku za godniejsze zaufania instytucje w zakresie zabezpieczenia spuścizn prywatnych²². Ponadto archi-

¹⁸ Tamże, art. 46.: „Nie ewidencjonowany niepaństwowy zasób archiwalny tworzą materiały powstałe i powstające w wyniku działalności osób fizycznych, stanowiące własność tych osób lub ich prawnych spadkobierców”.

¹⁹ R. Górski, *Archiwa osobiste*, s. 25.

²⁰ Nabytki, jeśli udało się odtworzyć ich proveniencję, zasilają zespoły macierzyste lub włączane były do zespołu 65/16 Rękopisy i spuścizny.

²¹ Archiwum Państwowe w Szczecinie kupiło rejestr od spadkobierców zmarłego w Koszalinie kolekcjonera broni. Posiadał on również cenną bibliotekę i wspomniany jeden rękopis pochodzący z kościoła św. Gertrudy w Darłowie. Spadkobiercy podzielili kolekcję i sprzedali ją kilku instytucjom kultury i dziedzictwa narodowego, m.in. broń białą kupiło Muzeum Oręża Polskiego w Kołobrzegu.

²² Dział rękopisów – Muzeum Literatury Książnicy Pomorskiej przejął do lat dziewięćdziesiątych XX w. kilkadziesiąt spuścizn po osobach publicznych, artystach, głównie literatach

wa państwowe nie były aż tak zainteresowane objęciem opieką dokumentacji prywatnej, posiadając bardzo rozbudowaną strukturę jednostek państwowych i uspołecznionych przekazujących dokumentację do ich zasobów²³.

Nowa sytuacja społeczna i ustrojowa, ograniczenie liczby aktotwórców państwowego zasobu archiwalnego zaowocowała wzrostem przejęć przez placówkę w Szczecinie prywatnych kolekcji i spuścizn. Już w latach dziewięćdziesiątych XX w. szczecińskie archiwum wzbogaciło się o spuścizny po profesorach Bogdanie Dopierale, Henryku Lesińskim, a przede wszystkim Piotrze Zarembie. Szczególnie ta ostatnia spuścizna stanowi ważny materiał źródłowy dla dziejów Szczecina i Pomorza Zachodniego, gdyż zawiera przede wszystkim dokumenty działalności Zaremby w charakterze pierwszego polskiego prezydenta Szczecina w latach 1945-1950, a także jego późniejszej aktywności społecznej i politycznej.

W następnych latach zasób szczecińskiego archiwum wzbogacił się o kolejne archiwalia proveniencji prywatnej. Od drugiej połowy lat dziewięćdziesiątych XX w. materiały o swej działalności stopniowo przekazuje pani Krystyna Łyczywek, działaczka społeczna i fotografik, pionier Szczecina²⁴. Przekazała ona również dokumenty małżonka Romana Łyczywka (1916-1994), pierwszego polskiego adwokata w Szczecinie, który od 1945 r. prowadził praktykę prawniczą, będąc obrońcą działaczy opozycji w okresie 1945-1989²⁵.

Z kolei w 2001 i 2003 r. Archiwum Państwowe w Szczecinie otrzymało dwie spuścizny, bardzo istotne również dla dziejów placówki, będące dokumentacją działalności zawodowej, społecznej i naukowej dwóch wybitnych szczecińskich archiwistów prof. Mieczysława Stelmacha (1947-2000) i dr. Bogdana Frankiewicza (1923-2003). Szczególnie ta ostatnia stanowi bardzo interesujące źródło do dziejów Pomorza Zachodniego w okresie II wojny światowej, losów jeńców wojennych i robotników przymusowych w latach 1939-1945. W materiałach pozostawionych przez Frankiewicza znajdują

związanych z Pomorzem Zachodnim. Zob. C. Judek, *Zbiory specjalne, w: Od Stadtbibliothek do Książnicy Pomorskiej 1905-2005*, Szczecin 2005, s. 91-94.

²³ Zmniejszenie się liczby aktotwórców przekazujących do archiwów państwowych dokumentację archiwalną w następstwie wejścia ustawy archiwalnej z 1983 r. spowodowało, iż archiwiści zaczęli zabiegać o niepaństwowych aktotwórców. A. Biernat, *Prawo archiwalne w Polsce – walka o nową ustawę (ze wspomnień weterana)*, [w:] *Archiwa polskie wczoraj i dziś*, red. K. Kozłowski, W. Stępnia, Warszawa 2012, s. 27-28; W. Stępnia, *Narodowy zasób archiwalny w Polsce, w: Archiwa polskie wczoraj i dziś*, s. 15.

²⁴ Pani Łyczywek (ur. 1920) nadal jest aktywną działaczką społeczną, członkiem kilku organizacji społecznych, m.in. Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Francuskiej. Zespół 65/994 Kolekcja Krystyny Łyczywek, http://baza.archiwa.gov.pl/sezam/sezam.php?l=pl&mode=show&zezpoly_id=74331, data pobrania 22.04.2015.

²⁵ Zespół 65/1357 Spuścizna aktowa Romana Łyczywka (1916-1994), http://baza.archiwa.gov.pl/sezam/sezam.php?l=pl&mode=show&zezpoly_id=74723, data pobrania 22.04.2015.

się poza tym bardzo ciekawe materiały z okresu pionierskiego Pomorza Zachodniego (1945-1950), a także dokumenty osobiste dotyczące studiów, stypendiów zagranicznych itp.²⁶

Z kolei w pierwszym dziesięcioleciu XXI w. Archiwum Państwowe w Szczecinie podjęło się zbierania dokumentów działaczy opozycji lat osiemdziesiątych XX w. W ramach obchodów dwudziestolecia wyborów 1989 r. (w roku 2009), a także trzydziestolecia powstania Solidarności (w roku 2010) Archiwum przygotowało szereg spotkań z działaczami Solidarności, opozycji lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w., a także członkami OKP z 1989 r. Efektem tych spotkań była publikacja je dokumentująca, ale przede wszystkim nabytki do zasobu Archiwum Państwowego w Szczecinie, przekazane m.in. przez Włodzimierza Puzynę i Michała Paziewskiego²⁷. Są to dokumenty obrazujące działalność ruchów opozycyjnych przed 1989 r., a także organizacji społecznych skupionych wokół Kościoła Katolickiego oraz partii politycznych po 1989 r., w tym: Ruchu Obywatelskiego Akcja Demokratyczna (ROAD), Unii Demokratycznej, Unii Wolności i Partii Demokratycznej, oraz systemu politycznego w Polsce w pierwszych latach III RP²⁸.

Oprócz wymienionych materiałów dotyczących opozycji i działalności politycznej oraz społecznej lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w. w ciągu ostatnich piętnastu lat archiwum szczecińskie przejęło kilkanaście innych zbiorów i spuścizn prywatnych. Do najważniejszych należą: depozyt rodziny Zarembów (65/1647 Zbiór dokumentów rodu Zarembów, depozyt Pawła Zaremby), a także część spuścizny prof. Alfreda Wielopolskiego, wybitnego historyka i archiwisty, przedwojennego urzędnika państwowego – m.in. kancelarii prezydenta Ignacego Mościckiego, dyrektora Biura Senatu RP w 1939 r. (65/1665 Spuścizna Alfreda Wielopolskiego, 1905-1996)²⁹.

²⁶ Zespół 65/1503 Zbiór Bogdana Frankiewicza (1923–2003), http://baza.archiwa.gov.pl/sezam/sezam.php?l=pl&mode=show&zespoly_id=101721 [data pobrania 15.04.2015.]. Bogdan Frankiewicz był pionierem badań nad robotnikami przymusowymi na Pomorzu Zachodnim w okresie II wojny światowej (1939–1945). W 1969 roku opublikował monografię *Praca przymusowa na Pomorzu zachodnim w latach drugiej wojny światowej* (Poznań 1969).

²⁷ Obywatelski Komitet Porozumiewawczy „Solidarność” Regionu Pomorze Zachodnie. *Powstanie i działalność od marca do czerwca 1989 roku. Relacje i dokumenty*, red. M. Machałek, J. Macholak, W. Puzyna, Szczecin 2014.

²⁸ W ramach akcji zbierania dokumentów dotyczących opozycji lat osiemdziesiątych XX w. Archiwum Państwowe w Szczecinie przyjęło w latach 2009-2010 dwanaście spuścizn działaczy społecznych i politycznych tego okresu, a także przekształceń ustrojowych lat 1989-1990. A. Jabłońska, *Tak zwane archiwa społeczne*, s. 158-173.

²⁹ Część spuścizny prof. Alfreda Wielopolskiego przechowywana jest w zbiorach Zakładów Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. K. Kozłowski, *W 80 rocznicę urodzin profesora Alfreda Wielopolskiego*, „Szczeciński Informator Archiwalny” 1985, nr 1, s. 11-21, http://baza.archiwa.gov.pl/sezam/sezam.php?l=pl&mode=show&zespoly_id=166699, data pobrania 20 kwietnia 2015 r.

W spuściznach przekazywanych do zasobu archiwum szczecińskiego oprócz dokumentacji dotyczącej działalności społecznej, politycznej, naukowej znajdują się też materiały dotyczące działalności zawodowej, pracy na stanowiskach kierowniczych. Przykładem takiej spuścizny może być (65/1493) Kolekcja Eugeniusza Kozła, pierwszego geologa województwa szczecińskiego 1955-1967³⁰. Z kolei (65/1572) Zbiór Adama Bonarskiego (1905-1980) zawiera dokumenty dotyczące pracy jego twórcy na stanowisku dyrektora Szczecińskiego Urzędu Morskiego w latach 1947-1949³¹.

Napływ spuścizn działaczy społecznych, politycznych, a także naukowców, urzędników państwowych i samorządowych oraz osób prywatnych stał się też powodem do wprowadzenia w Archiwum Państwowym w Szczecinie szczegółowych procedur związanych z nabyciem i przyjęciem do zasobu wspomnianych materiałów archiwalnych oraz prawem do ich dysponowania i reprodukcji. Wypracowane zostały wzory umów nabycia materiałów archiwalnych w formie darowizny, zakupu, a także długoterminowego depozytu. Ponadto opracowano wzór umowy nabycia praw do dysponowania przez archiwum prawami autorskimi wobec przejmowanych dzieł wizualnych (filmy, zdjęcia), szczególnie w zakresie prawa do ich publikacji i powielania.

Umowy te nakładają prawa i obowiązki na strony, tak archiwum, jak i osoby przekazujące archiwalia do szczecińskiej placówki. Darczyńca, sprzedający w omawianych dokumentach musi przede wszystkim potwierdzić, iż jest właścicielem przekazywanych do archiwum zbiorów, a także określić, jaki posiadają status wobec praw majątkowych wiążących się z posiadanymi archiwaliami (art. 1. ust. 1.). Następnie strony w umowie ustalają formę przekazania wspomnianych materiałów – sprzedaż, dar, depozyt (art. 1. ust. 2-3.).

Następnie w dokumencie archiwum, przejmując opisany w umowie materiał archiwalny, określa jego status w ramach zasobu placówki, np. iż będzie to zbiór archiwalnych posiadający określoną nazwę lub akta zostaną włączone do istniejącego już zespołu/zbioru archiwalnego, np. pojedyncze zdjęcia, tematy zdjęciowe włączone są do (65/1000) Zbioru fotografii Archiwum Państwowego w Szczecinie, a mapy i plany do (65/46) Zbioru kartograficznego Archiwum Państwowego w Szczecinie.

Przejmowane materiały w formie daru lub zakupu na podstawie umowy zawartej między archiwum a ich dotychczasowym posiadaczem są włączane do państwowego zasobu archiwalnego. W dokumencie tym archiwum zobowiązuje się do ich zabezpieczenia i przechowywania zgodnie z normami, a także określa zakres ich udostępnienia. W umowie zawarte zostają ograni-

³⁰ Zespół 65/1493 Kolekcja Eugeniusza Kozła, http://baza.archiwa.gov.pl/sezam/sezam.php?l=pl&mode=show&zespoly_id=101711, data pobrania 29 kwietnia 2015 r.

³¹ Zespół 65/1572 Zbiór Adama Bojarskiego, http://baza.archiwa.gov.pl/sezam/sezam.php?l=pl&mode=show&zespoly_id=107534, data pobrania 1 maja 2015 r.

czenia w udostępnianiu i reprodukcji archiwaliów zgłaszane przez darczyńcę bądź depozytariusza³². Ograniczenie udostępniania zostało zgłoszone w umowie przez pana Piotra Zarembę wobec zdeponowanego (65/1647) Zbioru dokumentów rodu Zarembów³³.

Jak już wyżej wspomniano, przejmowane do zasobu Archiwum Państwowego w Szczecinie archiwalia od osób prywatnych są przechowywane w formie odrębnych zbiorów, kolekcji lub też włączane do istniejących już zbiorów czy kolekcji. To ostatnie działanie ma najczęściej miejsce w momencie nabywania pojedynczych dokumentów, np. zdjęć, map czy planów, plakatów lub innych druków ulotnych. Tak też najczęściej dzieje się z kupowanymi lub otrzymywanymi w formie darów pojedynczymi rękopisami, starymi drukami itd., które włączane są do zespołów lub zbiorów o pokrewnej proweniencji, np. rejestr pogrzebowy z Darłowa z 1649 r. został włączony do zbioru (65/43) Zbiór akt kościołów ewangelickich pomorskiej prowincji kościelnej (sygn. 335).

Archiwalia rodzinne, kolekcje, spuścizny naukowe z zasobu do 1945 r. (25 zespołów i zbiorów archiwalnych) są zbiorami i zespołami opracowanymi (załącznik nr 1). Posiadają one inwentarze książkowe wraz ze wstępami, przygotowane w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w.³⁴ W ostatnich latach te pomoce archiwalne zostały również wprowadzone do bazy danych i udostępniane są one on line. Jednocześnie w ramach prac nad digitalizacją zasobu Archiwum Państwowego w Szczecinie archiwalia te zostaną w ramach projektu Polska Cyfrowa 2014-2020 zeskanowane i udostępnione on line.

Z kolei archiwa (zbiory, kolekcje, spuścizny) proweniencji prywatnej z okresu po 1945 r. (33 zespoły, zbiory), wchodzące w skład zasobu Archiwum Państwowego w Szczecinie, w przeważającej części posiadają inwentarze robocze. Część z nich stanowią już jednak zbiory opracowane, m.in. spuścizny: Mieczysława Stelmacha (65/1387), Zbigniewa Flisowskiego (65/1578), Leszka Teodozego Dąbrowskiego (65/1596), Piotra Zarembę (65/1067), Heleny Kurcyłusz (65/1355), Bogdana Frankiewicza (65/1503) oraz Henryka

³² Ponadto każda umów nabycia (sprzedaży), darowizny czy też depozytowa zawiera artykuł, iż wszelkie sporne sprawy wynikające z zawieranej umowy będą rozstrzygane przed sądem pierwsze instancji właściwym dla siedziby Archiwum Państwowego w Szczecinie (art. 5.).

³³ Archiwalia z tego zbioru są udostępniane użytkownikom tylko na podstawie pisemnej zgody Piotra Zarembę.

³⁴ Podstawą opracowania archiwaliów rodowych, majątkowych były instrukcje i wytyczne metodyczne z 1953 i 1983 r.: Instrukcja Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 18 maja 1953 r. do porządkowania archiwaliów podworskich, [w:] *Zbiór przepisów archiwalnych wydanych przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w latach 1952-2000*, oprac. M. Tarakanowska, E. Rosowska, Warszawa 2001, s. 213-218; Pismo okólne nr 1 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 14 czerwca 1983 r. w sprawie wprowadzenia wskázówek metodycznych do opracowania archiwaliów podworskich, [w:] *Zbiór przepisów archiwalnych*, s. 487-502.

Komarnickiego (65/1651) posiadają już inwentarze książkowe, a także elektroniczne, udostępniane on-line (załącznik nr 2). Opracowanie wymienionych zespołów odbywa się zgodnie z wytycznymi metodycznymi NDAP, a także z wykorzystaniem instrukcji wydanej przez Polską Akademię Nauk w 1990 r. dla opracowania spuścizn naukowych³⁵. Również zbiory fotografii (65/1000), plakatów (65/1001), druków ulotnych (65/1002), a także relacji i wspomnień (65/1004), choć stanowią zespoły otwarte, posiadają inwentarze książkowe i elektroniczne, które są uzupełniane o kolejne akcesje.

Archiwalia proweniencji prywatnej w Archiwum Państwowym w Szczecinie nie stanowią znaczącego udziału w całości zasobu placówki. Obejmują one niewiele więcej niż 20 tys. j.a. w prawie 1 mln j.a. zasobu archiwum szczecińskiego (ok. 2% zasobu). Jednak ze względu na ich zawartość treściową stanowią one jednak bardzo ważne, interesujące źródło do dziejów Pomorza dawnego (od XII w.) i współczesnego, do historii państwa pruskiego, Niemiec (do 1945 r.) i Polski (od 1945 r.). Z tego też względu zasługują one na większe zainteresowanie badaczy, szczególnie zajmujących się dziejami polskiego Pomorza w XX w. Wiele interesujących materiałów źródłowych dotyczących dziejów polskiego Pomorza Zachodniego (gospodarki, społeczeństwa, polityki) zgromadzonych w spuściznach i kolekcjach (powstałych po 1945 r.) nie występują w zespołach akt administracji państwowej, samorządowej czy też PZPR i organizacji społecznych.

³⁵ Wytyczne Archiwum Polskiej Akademii Nauk z 1990 r. do opracowania spuścizn archiwalnych po uczonych, [w:] *Zbiór przepisów archiwalnych*, s. 732-744. Na temat opracowania spuścizn i kolekcji m.in. R. Górski, *Archiwa osobiste*, s. 26-29.

Załącznik nr 1

Wykaz zespołów i zbiorów archiwalnych akt rodowych i majątkowych, spuścizn i kolekcji naukowych i zawodowych w zasobie Archiwum Państwowego w Szczecinie do 1945 r.

Akta rodowe i majątkowe

Lp.	Nr zesp.	Nazwa zespołu	Daty skrajne	Liczba j.a.	Stan opracowania
1.	65/17	Archiwum rodu Dewitz-Wussow	1416-1933	481	A
2.	65/18	Archiwum rodu Dewitz-Messow	1469-1901	701	A
3.	65/19	Archiwum rodu Dewitz-Maldewin	1582-1828	27	A
4.	65/20	Archiwum rodu Dewitz-Krebs	1563-1901	131	A
5.	65/21	Archiwum rodu Dewitz-Gantzer	1533-1918	17	A
6.	65/22	Archiwum rodu Flemmingów	1685 -1898	63	A
7.	65/23	Archiwum rodu Lepelów	1724-1792	32	A
8.	65/24	Archiwum rodu Puttkammerów	1572-1937	750	A
9.	65/26	Archiwum rodu von Zitzewitz-Muthrin	1572-1896	75	A
10.	65/27	Archiwum rodu von Zitzewitz-Zezenow	1510-1922	178	A
11.	65/28	Akta dóbr Sławęcín	1618-1888	185	A
12.	65/29	Akta dóbr Buszów	1722-1930	24	A
13.	65/30	Archiwum rodu Enckevort-Vogelsang	1641-1926	282	A
14.	65/31	Archiwum rodu Podewils-Vorwerck	1613-1921	138	A
15.	65/32	Archiwum rodu Maltzahn-Utzedell	1738-1923	35	A
16.	65/33	Akta pomorskich rodów i majątków	1555-1944	172	B
17.	65/1340	Akta dóbr Kunow	1649-1909	25	A
18.	65/1341	Akta dóbr Myślígószcz	1569-1852	13	A
19.	65/1342	Akta rodziny Dohna-Schlodien	1634-1910	11	B

A - zespół/zbiór opracowany; B - zespół posiada ewidencję roboczą (inwentarz roboczy)

Spuścizny i kolekcje naukowe

Lp.	Nr zesp.	Nazwa zespołu	Daty skrajne	Liczba j.a.	Stan opracowania
1.	65/10	Zbiór Juliusza Bohlena	1470-1884	175	A
2.	65/11	Zbiór Samuela Gottlieba Loopera	1526-1790	181	A
3.	65/12	Spuścizna Martina Wehrmanna	1880-1937	159	A
4.	65/13	Spuścizna Hansa Lutscha	1872-1918	169	A
5.	65/14	Zbiór Karla Loewego	1820-1894	13	A
6.	65/16	Rękopisy i spuścizny	1321-1948	1597	A

A - zespół/zbiór opracowany; B - zespół posiada ewidencję roboczą (inwentarz roboczy)

Załącznik nr 2

Zbiory, kolekcje i spuścizny proveniencji prywatnej w zasobie Archiwum Państwowego w Szczecinie od 1945 r.

Lp.	Nr zesp.	Nazwa zespołu	Daty skrajne	Liczba j.a.	Stan opracowania
1.	65/783	Spuścizna aktowa Bolesława Czwojdzinińskiego (1901-1972)	1920-1981	86	B
2.	65/990	Spuścizna aktowa Władysława Drobrego (1900-1989)	1940-1988	43	B
3.	65/991	Spuścizna aktowa Bogdana Dopierały (1922-1991)	1949-1991	32	B
4.	65/994	Kolekcja Krystyny Łyczywek	1946-2007	468	A
5.	65/1000	Zbiór fotografii	1867-2011	6571	A
6.	65/1001	Zbiór plakatów i afiszy	1849-2011	1165	A
7.	65/1002	Zbiór druków ulotnych	1933-2011	1193	A
8.	65/1003	Zbiór nagrań	1945-2012	215	A
9.	65/1004	Zbiór relacji i wspomnień	1960-2013	126	A
10.	65/1060	Spuścizna aktowa Henryka Lesińskiego (1923-1994)	1923-1994	281	B
11.	65/1067	Spuścizna Piotra Zaremby (1910-1993)	1926-1993	1104	A
12.	65/1122	Zbiór akt Stefana Czarnowskiego	1945-1971	31	B
13.	65/1123	Spuścizna aktowa Guido Recka (1919-1981)	1948-1980	30	B
14.	65/1355	Spuścizna Heleny Kurcysz (1914-1999)	1939-1999	52	A
15.	65/1357	Spuścizna aktowa Romana Szamańskiego (1916-1994)	1916-1994	259	B
16.	65/1387	Zbiór Mieczysława Stelmacha (1947-2000)	1962-1998	231	A
17.	65/1417	Zbiór akt posła Zbigniewa Szamańskiego (1938-2004)	1981-2002	360	B
18.	65/1493	Kolekcja Eugeniusza Kozła	1950-2013	565	B
19.	65/1503	Zbiór Bogdana Frankiewicza (1923-2003)	1923-2003	520	A
20.	65/1507	Zbiór akt działaczy opozycji demokratycznej na Pomorzu Zachodnim	1970-1999	222	B
21.	65/1511	Zbiór akt Włodzimierza Puzyny	1988-2003	181	B
22.	65/1572	Zbiór Adama Bonarskiego (1905-1980)	1946-1949	8	B
23.	65/1573	Zbiór Henryka Sosnowskiego (1895-1988)	1942-1974	9	B
24.	65/1574	Zbiór Andrzeja Leonarda Palmirskiego	1982-1993	10	B
25.	65/1575	Zbiór Jana i Stanisławy Kalicińskich	1931-1982	8	B
26.	65/1576	Zbiór Stanisława Bracha	1945-1986	17	B

Lp.	Nr zesp.	Nazwa zespołu	Daty skrajne	Liczba j.a.	Stan opracowania
27.	65/1578	Spuścizna Zbigniewa Flisowskiego (1923-1995)	1949-1995	150	A
28.	65/1584	Spuścizna Leszka Teodozego Dąbrowskiego (1912-1984)	1965-1984	93	A
29.	65/1605	Zbiór materiałów dotyczących życia społecznego	1879-2013	169	B
30.	65/1647	Zbiór dokumentów rodu Zarembów [depozyt Pawła Zaremby]	1740-1832	24	B
31.	65/1651	Spuścizna Henryka Komarnickiego (1934-2008)	1917-2008	139	A
32.	65/1664	Zbiór Anny Kolmer	2000-2000	130	B
33.	65/1665	Spuścizna Alfreda Wielopolskiego (1905-1996)	1857-1996	134	B

A - zespół/ zbiór opracowany; B - zespół posiada ewidencję roboczą (inwentarz roboczy)

Paweł Gut

Archiwa i archiwalia prywatne w zasobie Archiwum Państwowego w Szczecinie

Streszczenie

Pierwsze archiwalia proveniencji prywatnej znalazły się w zasobie Archiwum Państwowego w Szczecinie już w 1855 r. Były to kolekcje naukowe posiadane przez Pomorskie Towarzystwo Historyczne i Archeologiczne. W 1888 r. do zasobu archiwum przekazano pierwsze archiwalia rodowe. Spuścizny i archiwa rodowe szczecińska placówka otrzymywała w formie darów lub depozytów. Do 1945 r. w zasobie Archiwum Państwowego w Szczecinie znajdowało się 50 archiwów rodzinnych oraz kilkanaście spuścizn i kolekcji.

Wiele tych materiałów zostało zabezpieczonych w 1945 r. i stało się częścią zasobu polskiego Archiwum Państwowego w Szczecinie. Od lat 70-tych XX wieku zbiera ono też archiwalia proveniencji prywatnej. Są to głównie spuścizny, zbiory i kolekcje po działaczach społecznych, naukowcach, ale też urzędnikach państwowych i politykach.

Obecnie w zasobie archiwum jest 58 archiwów, zbiorów, kolekcji i spuścizn proveniencji prywatnej (ok. 20 tys. j.a.).

Archives and private archival materials in the National Archive in Szczecin

Abstract

The first archival materials of private origin were a part of the National Archive in Szczecin collection as early as 1855. These were scientific collections owned by the Pomerania History and Archeology Association. In 1888, the first family archival materials were donated. Legacies and archives were donated or deposited. Until 1945, the Archive had possessed 50 family archives and a dozen or so legacies and collections.

Many of these materials were secured in 1945 and became a part of the Polish collection of the National Archive in Szczecin. Since the 1970s, the Archive has also collected archival materials of the private origin. These are mainly legacies and collections of social activists, scientists, public officials and politicians.

At present, there are 58 archives, collections and legacies of private origin (about 20,000 archival units) in the Archive.